

ПРОБЛЕМНА СИТУАЦІЯ ЯК ФАКТОР МОТИВАЦІЇ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ МОЛОДШИМИ ШКОЛЯРАМИ

О.В.ПЕТРИК

Україна, Запоріжжя, Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної
освіти

Вирішення проблемних завдань є ефективним шляхом формування розумової активності учнів, вони уявляють і переживають, помічають у предметах і явищах суперечності, прагнуть пояснити їх, вчать висувати припущення, обґрунтовувати певні положення, власні думки. Однак у сучасній масовій загальноосвітній школі проблемне навчання швидше є теоретичною моделлю ідеалізованого розвивального навчання, ніж реалізується на практиці як цілісна дидактична система. Істотним внеском у розвиток проблемного навчання є психолого-педагогічна теорія навчальних проблемних ситуацій.

Мета статті: висвітлення сутності проблемної ситуації, її етапів, окреслити шляхи і прийоми створення проблемної ситуації, описати психологічну діяльність учнів на основних етапах розв'язування проблемних задач.

Проблемна ситуація забезпечує формування стійких пізнавальних інтересів і є складовою проблемного методу. Мельничайко О.І. наголошує, що проблемний метод забезпечує активізацію пошукової діяльності молодших школярів. Як довели психологи, педагоги і методисти, під час організації навчання з використанням проблемного методу учні вчать мислити логічно, науково, творчо, а навчальний матеріал стає для них змістовнішим і цікавішим. Учні самі “відкривають” і самі знаходять невідомі їм раніше знання і докази.

Головними прийомами, що лежать в основі проблемного методу, є спостереження за мовним матеріалом, яке викликає проблемну ситуацію, та евристична бесіда, яка допомагає вийти з ситуації інтелектуального утруднення.

Створення проблемної ситуації – одне з найважливіших питань у теорії і практиці проблемного навчання. У початкових класах вона створюється (однак не нав'язується) вчителем і усвідомлюється учнями як власна. Вона означає, що у процесі діяльності учні наštовхнулись на щось нове, незрозуміле з першого погляду, що дивує і тривожить їх.

Поштовхом до пошуків шляхів виходу з проблемної ситуації є суперечливість між відомим і невідомим.

Наприклад, учні, вивчаючи корінь слова, засвоїли, що спільна частина споріднених слів називається коренем. Вони дійшли цього висновку, працюючи із словами, які мають однакову частину за значенням і звуковим (буквеним) оформленням (*ліс – лісок, дуб – дубок*). Однак слова з однаковим звуковим оформленням кореня не завжди є спорідненими (однокореневими). Щоб показати це дітям, учитель пропонує виписати однокореневі слова з такого ряду слів: *будильник, будувати, будівельник, будити*. Отже, учні зустрічаються тут саме із суперечливістю між наявними у них знаннями і необхідністю докласти їх до аналізу нового матеріалу. Діти усвідомлюють, що їх знань не вистачає для виконання завдання і потрібно шукати нові. Виникає проблемна ситуація. Пошук шляхів розв'язання проблемної ситуації спонукає учнів до самостійних роздумів, тобто до самостійного осмислення мовного явища.

Шляхи створення проблемної ситуації

- Створення ситуації вибору (*сова, совок, совиний, совеня, совкова*).
- Класифікація слів за певною граматичною ознакою (Погрупуйте слова за частинами мови: *веселий, веселка, весело, веселитися, голос, голосистий, голосити, голосно, розуміти, розумний, розум, розумно*).
- Виконання певного практичного завдання (*Ми, слухати, розповідь, звільнення, Запоріжжя, німецьких загарбників*).
- Спеціально організоване порівняння явищ (*Клумбу прикрашали рожеві, червоні, білі, жовті квіти. Клумбу прикрашали квіти*).

Отже, проблемна ситуація виникає внаслідок постановки перед учнями проблемного завдання чи запитання. Проблемними завданнями з граматики вважаються такі, що містять суперечливість, яка властива самому мовному явищу. В одних випадках діти можуть розв'язати її самостійно, в інших – з допомогою вчителя. У проблемному завданні поєднується певна новизна питання із зрозумілістю і доступністю її розкриття.

Знайти вихід із проблемної ситуації школярам допомагає вчитель, використовуючи евристичну бесіду. Наприклад, вивчаючи тему “Корінь слова”, вчитель підводить дітей до розуміння того, що слова, які відрізняються тільки закінченням, не є однокореневими. З цією метою він використовує проблемне завдання: “Виписіть однокореневі слова: *рука, рукою, руки, ручка, рукав, рукавиця*”.

Виконання цього завдання викликає у дітей труднощі: як згрупувати слова – *рука, рукою, руки, рукав і рукавиця* чи *рука, руки, рукою і рука, рукав, рукавиця*? Учитель вдається до бесіди:

- Хто які слова виписав? Поясніть, чому.
- Скільки різних слів записано в ряду *рука, укавиця, рукав*?
- Що спільного в цих словах? Чим вони відрізняються?
- Скільки предметів називають? Доведіть це.
- А слова *рука, руки, рукою* що мають спільне? Чим відрізняються?
- Скільки предметів називають? Доведіть це.
- Отже, слова якої групи можна вважати однокореновими, а якої – ні? Чому?

У початкових класах проблемне навчання потребує підготовки учнів до нього і, отже, бути виправданим у вивченні лише певного кола граматичних тем, в основі яких приховані суперечності і з'ясування яких доступне молодшим школярам [4, С. 99 - 101].

Хуторський А.В. говорить про *евристичну освітню ситуацію* [5]. Евристична освітня ситуація – ситуація актуальної активізації незнання, що є своєрідною альтернативою традиційного уроку. Її метою є забезпечення створення учнями особистого результату(ідей, проблем, гіпотез, версій, схем, досвіду, текстів тощо) в ході спеціально організованої діяльності.

Евристична освітня ситуація характеризується освітнім напруженням, що виникає спонтанно чи організоване учителем та вимагає розв'язання через евристичну діяльність всіх учасників. Очікуваний освітній продукт непередбачуваний. Педагог проблематизує ситуацію, задає технологію діяльності, супроводжує освітній рух школярів, але не окреслює заздалегідь освітні результати.

Хуторський А.В. зазначає, евристична освітня ситуація охоплює такі технологічні елементи: мотивацію, проблематизацію діяльності, особисте розв'язання проблеми учасниками ситуації, демонстрацію освітніх продуктів, їх зіставлення, порівняння з культуро-історичними аналогами, рефлексію результатів.

Створенню евристичної ситуації передуює штучно чи природно створена *освітня напруженість*. Хуторський А.В. визначає такі способи її створення: планове створення напруженості учителем, виникнення непередбачуваних протиріч чи проблем, порушення звичних норм освітньої діяльності, невідповідність одержаних результатів очікуванню тощо.

Елемент ситуації	Діяльність учителя	Діяльність учня
Освітня напруженість	Фіксація чи створення освітньої напруженості. Формулювання проблеми, пов'язаної з виучуваними об'єктами, які не мають відомого	Усвідомлення ситуації, що виникла. Визначення мети діяльності у відношенні до пізнання об'єкта чи рішення проблеми

	рішення	
Уточнення освітнього об'єкта	Позначення освітнього об'єкта у вигляді явища, поняття, предмета	Виявлення особистого досвіду і проблематики у відношенні до означеного об'єкта(Що для мене цей об'єкт?)
Конкрети-зація завдання	Формулювання навчального завдання у такому вигляді, щоб була можливість кожному учневі розв'язувати освітню ситуацію	Чому чи відповідно чого я повинен діяти?Чи знаю я, як мені діяти? Чи маю я способи і правила діяльності?
Розв'язання ситуації	Супровід учителем процесу створення учнями освітньої ситуації	Особисте розв'язання евристичної ситуації кожним учнем за допомогою евристичних методів. Індивідуальна, парна, групова діяльність учнів
Демонстрація освітньої продукції	Організація обговорення, дискусії, ре-цензування. Зістав-лення чи зміни у початкових позиціях, думках, та інших результатах учнів	Демонстрація своїх освітніх продуктів: віршів, задач, визначень, символів, поробок, ідей тощо. Переформулювання обговорюваних проблем, народження нових.
Система-гизація одержаної продукції	Систематизація одержаних видів продукції, їх фіксація і пред'явлення в якості колективного освітнього продукту. Виявлення мета предметних рівнів одержаних продуктів	Зміна визначень освітньої продукції на якісно новому рівні.(У чому мій результат, яка його роль і місце в загальних результатах)
Робота з культурно-історичними аналогами	Зведення культурно-історичних аналогів до створених учнями освітніх продуктів, разом з тим і внесення в освітній простір уявлень самого учителя	Зіставлення різних типів продукції, самовизначення у відношенні до розмаїття точок зору і способів рішення. Розвиток евристичної ситуації на новому рівні
Рефлексія	Організація індивідуальної і колективної рефлексії діяльності. Позначення і оцінка досягнутих результатів. Осмислення методології евристичної діяльності окремих учнів та всіх разом. Формулювання кінцевого чи відкритого рішення освітньої ситуації	Індивідуальна рефлексія діяльності, що відбувається. "Зняття" і засвоєння використаних методів пізнання, способів рішення виниклих проблем. (Чи був досягнутий мій первинний замисел? Які зміни відбулися в мені?)

Психологічна діяльність учнів на основних етапах розв'язування проблемних задач, на думку дидактів, є такою:

	Махмутов М.І.	Шамова Т.І.	Д.Пойа
1	Постановка проблемної задачі. Прийняття її школярами	Дії пов'язані з усвідомленням проблеми	Розуміння поставленої задачі (Що дано? Що треба встановити?)
2	Аналіз знань учнів, потрібних для розв'язання пізнавальних завдань	Дії з нагромадження фактичного матеріалу.	Складання плану
3	Висунення гіпотези	Дії на узагальнення фактичного матеріалу	Виконання плану
4	Перевірка наслідків	Дії на порівняння	Аналіз розв'язку «Погляд

	розв'язання	узагальнень із ситуаціями реальної дійсності	назад». Чи правильний результат
--	-------------	--	---------------------------------

У практиці роботи початкової школи найдоцільнішими і найпоширенішими прийомами створення проблемних ситуацій з метою розвитку пізнавальних інтересів, активізації пізнавальної діяльності вважають:

– **зіткнення учнів із суперечливими фактами.**

- Прочитай текст.

Струнка береза щоранку вітає нас на подвір'ї школи. Світлана Береза з інтересом вивчає історію рідного краю.

- Чому береза в обох реченнях пишеться по-різному?

– **Постановка перед молодшими школярами дослідницьких завдань.**

- Прочитайте записи. Чи можна назвати їх текстами? Чому?

- Чому ваш край називається Запорізьким?

Запорізька земля за козацьких часів славилася багатством своєї природи. Тут водилися дикі свині, ведмеді, зайці, лисиці, лосі, олені, видри.

Чимало було диких птахів – лебедів, качок, гусей, лелек, журавлів, куріпок тощо.

На Хортиці росли дерева різних порід, багато ягід. У плавнях водилося безліч різної риби.

- Чому ваш край називається Запорізьким?

- Край наш знаходиться за дніпровськими порогами. Тому і зветься Запорізьким.

- Де б ви радили побувати у вашому місті?

- У першу чергу на о. Хортиця – це перлина нашого краю, у Музеї історії запорізького козацтва, у краєзнавчому, художньому музеях.

- А які театри можна відвідати?

- Різні: ляльковий, юного глядача, музично-драматичний, театр-лабораторія “Ви”, кінний .

- Де люблять бувати ваші дітлахи?

- У дитячому ботанічному саду, на дитячій залізниці.

- Знайди спільне і відмінне у поданих текстах.

– **Спонування учнів до узагальнення фактів.**

Порівняйте слова: бур'ян – буряк, пір'я – рясно. Сформулюйте певне правило на основі цього порівняння.

– **Створення проблемного питання на основі дискусії.**

Прочитайте телефонну розмову. Чи правильно побудована розмова?

- Здоров!

- Здоров!
- Як справи?
- Що робиш ? – я питаю.
- Та ось по телефону
з тобою розмовляю...
- А як у тебе справи?
- Та справи – те, що треба!
- А що ти зараз робиш?
- Та от дзвоню до тебе...
- Ну, що ж бувай здоровий,
бо вже пора кінчати:
ще ж треба подзвонити
до Роми і до Гната.

– Створення ситуації, в якій школярі переконуються в недостатності знань і потребують нових.

Доберіть споріднені слова до лис з поданих: лисина, лисиця, лисий, листовий, лисеня, листя, лисячий.

Створення проблемних ситуацій дається вчителям досить непросто. Тому радимо прислухатися до порад Матюшкіна О.М., який окреслює правила створення проблемних ситуацій.

1. Для створення проблемної ситуації перед учнем повинно бути поставлене таке практичне або теоретичне завдання, під час виконання якого він має відкрити нові знання або дії, які необхідно засвоїти. Разом з тим варто дотримуватися таких умов:

- а) завдання ґрунтується на тих знаннях і вміннях, якими володіє учень;
- б) невідоме, яке лід відкрити, становить загальну закономірність, загальний спосіб дії або деякі загальні умови виконання дії, які треба засвоїти;
- в) виконання проблемного завдання повинно викликати в учня потребу в засвоюваному знанні.

2. Пропоноване учневі проблемне завдання повинно відповідати його інтелектуальним можливостям.

3. Проблемне завдання повинно передувати поясненню навчального матеріалу, який треба засвоїти.

4. Проблемними завданнями можуть бути: навчальні завдання; питання; практичні завдання тощо. Однак не можна змішувати проблемне завдання й проблемну

ситуацію. Проблемне завдання саме по собі не є проблемною ситуацією, воно може викликати проблемну ситуацію лише за певних умов.

5. Та сама проблемна ситуація може бути викликана різними типами завдань.

6. Проблемну ситуацію повинен формулювати вчитель, вказуючи учню на причини невиконання ним поставленого практичного навчального завдання або неможливість пояснити ті або інші продемонстровані факти [2, с. 181–183].

Отже, вирішення проблемних завдань є ефективним шляхом формування розумової активності учнів, вони уявляють і переживають, помічають у предметах і явищах суперечності, прагнуть пояснити їх, вчатья висувати припущення, обґрунтовувати певні положення, власні думки.

Література:

1. Малихіна О. В. Дидактичні та методичні засади формування у молодших школярів мотивації вивчення російської мови: дис. д-ра пед. наук: 13.00.02 / Херсонський держ. ун-т. – Херсон, 2004. – 437 с.
2. Матюшкин Л.М. Проблемные ситуации в мышлении и обучении / Л.М. Матюшкин. – М.: Педагогика, 1972. – 268 с.
3. Медведюк О. Проблемно-пошукові ситуації на уроках як мотиваційний компонент // Початкова школа. – 2006. – № 4 – С. 5-7
4. Методика викладання української мови: Навч. посібник / С.І.Дорошенко, М.С.Вашуленко, О.І. Мельничайко та інші; за ред. С.І.Дорошенка – 2-е вид., перероб. і допов. – К.: Вища школа, 1992, - 398 с.
5. Хуторський А.В. Развитие одаренности школьников: Методика продуктивного обучения: Рособие для учителя. – М.: Гуманит.изд.центр ВЛАДОС. 2000. – 320 с.